

Kanaljorden i Norsholm:

från "Stora Kierret" till programområde

Kanaljorden 1:1, Kimstads sn, Norsholm, Norrköpings kommun, Östergötland

Frivillig arkeologisk utredning, steg 1

Rapporter från Arkeologikonsult 2007:2168

Svante Norr

Kanaljorden i Norsholm:

från "Stora Kierret" till programområde

Kanaljorden 1:1, Kimstads sn, Norsholm, Norrköpings
kommun, Östergötland

Frivillig arkeologisk utredning, steg 1

Svante Norr

Rapporter från Arkeologikonsult 2007:2168

Arkeologikonsult
Box 466
194 04 Upplands Väsby
Tel 08-590 840 41
Fax 08-590 725 41
www.arkeologikonsult.se

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANFATTNING	7
Bakgrund	8
Inledning	8
Det historiska kartmaterialet	9
Fornlämningar i närområdet	11
Riksintresse och historiska byggnader – utdrag från den fördjupade översiktsplanen för Norsholm	13

Resultat av fältinventeringen	15
Rekommendationer inför det fortsatta planarbetet	18
Referenser	19
Administrativa uppgifter	19

SAMMANFATTNING

Arkeologikonsult har på uppdrag av Norrköpings kommun utfört en frivillig arkeologisk utredning steg 1 inom fastigheten Kanaljorden 1:1, Kimstads sn, Östergötlands län.

Utredningen bygger på arkiv- och kartstudier samt en fältinventering.

Fältinventeringen utfördes 27–28/9 2007 av fil. dr. Svante Norr.

Huvuddelen av planområdet består av flack ängsmark på gyttjelera. I betydande delar av området har industriverksamhet och annan bebyggelse utplånat den ursprungliga markytan.

Endast på en flack kulle i ängsmarken i områdets nordöstra del där jorden är fastare anser vi att det finns en viss möjlighet att finna spår efter förhistorisk bosättning. I en träddunge på denna kulle ligger en husgrund, sannolikt en lada från förra delen av 1800-talet som kanske också kan tillmätas visst antikvariskt intresse. Eventuellt kan spår av den historiska aktiviteten även finnas i ängsmarken närmast utanför träddungen.

I det övriga området anser vi att inga vidare antikvariska åtgärder är nödvändiga.

Fig. 1. Översiktsbild. Från Program, s. 4.

Bakgrund

Inledning

Arkeologikonsult har på uppdrag av Norrköpings kommun utfört en frivillig arkeologisk utredning steg 1 inom fastigheten Kanaljorden 1:1 med närområde (Norsholms kanalområde), Kimstads sn, Östergötlands län (fig. 2–3). Avsikten var att bedöma risken för tidigare okända fornlämningar inför arbetet med detaljplan för utveckling av området.

I arbetet ingick:

- arkiv- och kartstudier
- fältinventering
- att lämna förslag på eventuella fortsatta arkeologiska insatser
- rapportering av resultatet

Resultatet ligger till grund för Länsstyrelsens bedömning i ärendet.

Fig. 2. Utredningsområdet markerat på satellitbild. Från *Program*, s. 5.

Fig. 3. Flygbild från öster över utredningsområdet. Foto av Jan Norrman, Riksantikvarieämbetet, 1991, hämtat från Castensson 2001.

Det historiska kartmaterialet

Programområdet är ett flackt, strandnära område i ett annars kuperat landskap, beläget precis norr om Göta kanal i Norsholm där Motala ström möter Roxen. Höjden över havet är ca 30–35 m.

Inom programområdet finns inga tidigare kända fornlämningar. En antydning till orsak är områdets historiskt kända namn Stora Kärret eller Storkärret – det har uppenbarligen varit sankt och föga lämpat för bebyggelse (fig. 4). Det anges också som ängsmark i det äldre kartmaterialet.

Fig. 4. 1691 års karta över Norsholm.

Det är bara på en enda historisk karta i Lantmäteriets arkiv som en byggnad kan ses, på en arealavmätning från 1818 (05-KIM-51; fig. 5). Det rör sig om en större, enskild byggnad utan särskild beteckning, vilket gör det mest sannolikt att det rör sig om en lada, tillhörig Norsholms gods. Alternativet, att den på något sätt skulle vara associerad med bygget av Göta kanal är möjligt, och det ena utesluter inte det andra. Dragdjur, använda vid anläggningsarbetet och senare kanalens dragoxar var givetvis i behov av foder, och en närliggande lada kan i detta ha fyllt en funktion (kanalen byggdes 1810–32 och 58 000 indelta soldater var involverade i arbetet – ungefär 100 gånger så många som Norsholms nuvarande invånare). Byggnaden ligger lämpligt nog på högsta punkten inom området, på ett flackt impediment.

Ett än intressantare alternativ är att det rör sig om en av de monteringsfärdiga och flyttbara manskapsbaracker som användes under kanalbygget (Castensson, e-post). En sådan finns bevarad i Mem, Söderköping, där den nu är vandrarhem (<http://www.kanalmagasinetmem.com/>).

Ingen byggnad ses i området på Telfords karta från 1808 (Castensson 2001). På 1868 års häradsekonomska karta (Skärkind J112-55-25) går en väg norrifrån till det nu obebyggda impedimentet, en väg som på arealavmätningen från 1886 (05-KIM-111) är borta. Impedimentet ges i beskrivningen till 1886 års karta den anonyma identiteten ”Stenb[elagd]. kulle med några björkar”; uppenbarligen var byggnadens historia inte lång. Grunden till byggnaden finns kvar men är inte inlagd i FMIS (se nedan, Resultat av fältinventeringen).

I betydande delar av området har industriverksamhet och annan bebyggelse utplånat den ursprungliga markytan.

Fig. 5. Utsnitt av 1818 års karta med markerat hus inom utredningsområdet.

Fornlämningar i närområdet

När det gäller förhistoriska lämningar i planområdets närhet är dessa främst representerade av stensättningar, men även en fornborg, en stenåldersboplats och en skålgropsförekomst är kända (fig. 6, tabell 1). Historiska lämningar är väl representerade med Munkeboda och Henriksborgs borgruiner, en f. d. herrgårdsbyggnad, ett flertal torp med mera. Området kring Norsholm har alltså utnyttjats kontinuerligt från stenåldern, även om det aktuella planområdet förefaller att ha ratats för bosättning.

RAÄ-nr	Fornlämningstyp	Kommentar
Skärkind 7:1	Källa med tradition	
Kimstad 86:1	"Braskens grav"	Naturbildning, korvsjö
Kimstad 90:1	Stensättning	
Kimstad 90:2	Stensättning	
Kimstad 90:3	Stensättning	
Kimstad 91:1	Munkeboda borg, ruinområde	
Kimstad 91:2	Röjningsröse	
Kimstad 92:1	Henriksborg, ruinområde	
Kimstad 93:1	Fornborg	
Kimstad 102:1	F.d. herrgårdsbyggnad	
Kimstad 107:1	Gravfält med 15 stensättningar	
Kimstad 108:1	Stensättning	
Kimstad 109:1	Milstolpe	
Kimstad 159:1	Fyndplats, benföremål	
Kimstad 201:1	Stensättningsliknande lämning	
Kimstad 202:1	Stensamling	
Kimstad 202:2	Stensamling	
Kimstad 211:1	Väghållningssten	
Kimstad 212:1	Väghållningssten	
Kimstad 227:1	Trädgårdstorpet, torplämning	
Kimstad 228:1	Torpplats, Plöjan (karta 1691)	Numera grustag
Kimstad 229:1	Skomakaretorpet, torplämning	
Kimstad 230:1	Torpplats, Gröndalen (karta 1730)	Numera åker
Kimstad 231:1	Fagerbjörke, torplämning	
Kimstad 234:1	Stenåldersboplats	
Kimstad 247:1	Plats för källa (karta 1703)	
Kimstad 250:1	Torpplats (karta 1699)	Idag delvis bebyggd
Kimstad 255:1	12 skålgropar	

Tabell. 1. Kända fornlämningar i närområdet. Uppgifter enligt FMIS (jfr fig. 6).

Riksintresse och historiska byggnader – utdrag från den fördjupade översiktsplanen för Norsholm

En översikt över kulturmiljön i området med tonvikt på historisk tid presenteras i Norrköpings kommuns fördjupade översiktsplan för Norsholm (november 2006), *Fördjupning*, s. 39–41. Nedan återges utdrag ur densamma, obetydligt redigerade men i något förändrad ordningsföljd.

Området kring Motala ström och Göta kanal är av riksintresse för kulturmiljövården. För att precisera kulturminnesvårdens markanspråk verkställde landsantikvarien i Östergötalands län 1975 en inventering av kanalområdet och angränsande miljöer. I inventeringens förslag till säkerställande åtgärder sägs ”Göta kanal är i sig av stort teknikhistoriskt intresse, inte minst för att den genom åren bevarats så intakt. Det är önskvärt att den i framtiden ej blir föremål för några mer genomgripande förändringar. Generellt bör ej heller bebyggelse och landskapskaraktär inom kanaljorden utan starkt vägande skäl förändras.”

Detaljinventerade miljöer, som i många fall sträcker sig bortom kanaljorden, har klassificerats som A-områden respektive B-områden. A-områden markerar värdefulla miljöer i nära kontakt med kanalen vilka inte utan starkt vägande skäl bör förändras. Området kring slussarna vid Norsholm har betecknats som ett sådant A-område. Särskilt skyddsvärda objekt är sluss, slussvaktarbostad, fd inspektorsbostad och kanalkontor med fd oxstall, kanalinnloppet vid Roxen med pir och kaj samt en privatbostad söder om kanalen. Slussvaktarbostaden på norra kanalbanken är ett trähus med gulmålad panel, byggt under slutet av 1800-talet. Inspektorbostaden som också innehållit kanalkontoret ligger söder om kanalen. Den är byggd 1832 och försedd med gråmålad panel. På tomten ligger också ett fd stall för kanalens dragoxar. Vid kanalinnloppet från Roxen finns en fyr på en stenpir och en hamn med väntkaj. Även öster om landsvägsbron finns en hamn. När fraktrafik gick på kanalen var Norsholm lastageplats för omlastning mellan båt och järnväg. Kanalmiljön norr om kanalen är präglad av dessa

Fig. 7. Kvarvarande delar av sågverket vid Göta kanals strand. Foto från SÖ.

verksamheter med siloanläggning (nyligen riven), magasin och sågverksbyggnad (fig. 7) inom kanaljorden. Ur transporthistorisk synpunkt är miljön intressant, men detta område kan inte sägas vara särskilt känsligt för förändringar, konstaterar utredarna.

På andra sidan utloppet för Motala ström ligger Munkeboda ruiner. Här på udden, mitt emot gården Norsholm, hade biskop Hans Brask (1464–1538) sin sätesgård Munkeboda. Hans Brask är sannolikt idégivaren till Göta kanal. I brev till Thure Jönsson Tre Rosor 1526 skriver han ”up schall skeris emillan Wetter och Wenner” för att undgå att erlægga (Öresunds) tull.

Norr om kanalområdet finns en sänka, kallad ”Braskens grav”. Det är inte som man tidigare trott det första försöket att gräva en kanal utan en naturlig geologisk formation, en så kallad korvsjö, till vilken sägnen knutit biskop Brasks planer från 1525 på en ”Göta kanal”. I flera av kanalförslagen inlemmas den i kanalsträckningen. På von Rööks karta från 1774 kan man se Norsholms gård med kanalens utlopp genom Tvärån, även kallad Braskens grav. Kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer finns dels på Norsholms gård och dels kring slussen vid Göta kanal. Norsholms gamla herrgårdsbyggnad har sin karaktär från ombyggnader vid 1800-talets början samt omkring 1870, men källarvåningen härrör från 1670-talet. Den äldsta herrgårdsbyggnaden ritades av Nicodemus Tessin dä och uppförades av Nicodemus Tessin dy. Nya herrgården är en vitputsad byggnad i två våningar uppförd 1865–66 efter ritningar av Axel Kumlien i nyrenässans. I parken finns ett orangeri från sekelskiftet och på andra sidan stambanan ligger de vitmålade ekonomibyggnaderna med arbetade snickerier, anlagda på 1870-talet.

Fig. 8. Östra delen av programområdet med dess sankna ängsmark. I bakgrunden djursjukhuset. Foto från Ö.

Resultat av fältinventeringen

Inventeringen genomfördes 27–28/9 2007. Den visuella besiktningen kompletterades av stick med en 30 mm tjock jordborr till upp till 40 cm djup. Indikationer inmättes med GPS.

Det kunde snart konstateras att ”Storkärret” gjorde skäl för namnet. I större delen av programområdet – där inte markytan redan var förstörd genom tidigare exploatering och sten- och grusmassor var pålagda – bestod jorden av mörk, mjuk gyttjelera som inte kan ha lockat någon förhistorisk människa att bosätta sig därpå (fig. 8).

Det enda undantaget var i och kring den tätbevuxna trädningen i nordöstra delen av området som låg i södra änden av en svag förhöjning i terrängen (fig. 9–10). I dungen finns en kraftig stengrund, och den ska sannolikt associeras med den byggnad som, vilket ovan nämnts, kan ses på arealavmätningen från 1818 (05-KIM-51), sannolikt en lada, tillhörig Norsholms gods, alternativt en manskapsbarack som användes under byggandet av Göta kanal (fig. 11–13). Husgrunden mäter ca 25 × 22 m i ytterkanterna, medan toppen är ca 15 × 15 m; på västsidan, dit marken sluttar, är den ca 2 m hög. Grunden är något störd; exempelvis ses på den ekonomiska kartan från 1947 att den blivit fundament för en telefonstolpe.

Fig. 9. Dungen med husgrunden sedd från SV och djursjukhusets parkering.

Fig. 10. Dungen med husgrunden sedd från SÖ. I förgrunden bron över Göta kanal på riksväg 215.

Fig. 11. Tre fotografier av husgrunden, ovan till vänster av östra delen, taget från S, ovan till höger av södra delen, taget från Ö, samt nedan av dess topp, taget från N.

Fig. 12. Husgrunden (röd fyllning) enligt inmätning vid inventeringen, mer eller mindre motsvarande höjdkurvan på fastighetskartan. Den inre markeringen visar grundens mer eller mindre flata yta. Föreslaget sökschaktsområde visas av figuren med streckad fyllning. Skala: 1:3 000.

Öster och norr om dungen växer det rikligt med mjölke (*epilobium angustifolium*, rallarros, mjölkört, m. fl. synonymer), en växt med preferens för sandjordar och även ett möjligt tecken på aktivitet under historisk tid (fig. 13–14; mjölke förekommer ofta i vägbankar och längs järnvägar). Men här är också jorden något fastare än i området i övrigt, och ca 30 cm ned i marken avlöses leran av fast sand eller morän, och det kan inte uteslutas att denna ganska begränsade yta varit tjanlig för förhistorisk bosättning.

Fig. 13. Mjölke (*epilobium angustifolium*).
Bild från Wikipedia.

Fig. 14. Ett stort bestånd av vissnad och därför brun mjölke syns öster och norr om tråddungen med husgrunden. Foto från NO.

Rekommendationer inför det fortsatta planarbetet

Inom indikationsområdet i nordöstra delen av programområdet (fig. 12) rekommenderas att steg 2 i en arkeologisk utredning utförs och sökschakt dras med grävmaskin för att klargöra om kulturhistoriska lämningar från förhistorisk tid och/eller senare finns här eller ej (såvida inte området kan undantas från exploatering).

Om husgrunden i trädningen (fig. 9–12) är ett fundament för en lada från tidigt 1800-tal är dess kulturhistoriska bevarandevärde begränsat. Likväl, bevarad och om dungen rensas från sly kunde den bli ett pittoreskt inslag i det rekreationsområde som planeras i östra delen av programområdet. Skulle beslut tas att avlägsna husgrunden rekommenderar vi trots detta att grunden förundersöks för att om möjligt fastställa dess karaktär och funktion. Alternativet att det i själva verket varit en manskapsbarack från kanalbygget ger en direkt koppling till Göta kanal som riksintresse och till kanalthistorien, så det är värt att följa upp. En provgroppsgrävning närmast runt husgrunden skulle kunna utföras inom ramen för en arkeologisk särskild utredning steg 2 och ge en fingervisning om vad den har varit och använts som. Provgroparna bör lämpligen kompletteras genom kartering med metalldetektor. Dock måste i så fall dungen först röjas från sly. Det har inte varit möjligt att inom ramen för utredningen fastställa exakt när kanalbygget vid Norsholm inleddes.

Eftersom trä bevaras mycket väl i gyttjelera bör schaktövervakning övervägas i andra områden, i första hand i sådana som inte tidigare varit exploaterade (öster om båtupplaget fram till en tidigare industritomt samt öster och nordost om djursjukhuset). Det är dock svårt att bedöma hur stora möjligheterna är att finna bevarade träkonstruktioner eller båtrester från förhistorisk eller historisk tid. Sannolikt är området kring Braskens grav intressantare ur denna synvinkel.

Några antikvariska åtgärder utöver vad som ovan föreslagits anser vi inte vara nödvändiga.

Beträffande de kända kulturhistoriska byggnaderna i programområdet uppvisar kommunen i *Fördjupning* och *Program* med stöd av expertis god medvetenhet om dessa och därtill hörande problematik, varför vi inte ser det nödvändigt att ge kommentarer i frågan.

Sökschaktningar och förundersökning kräver tillstånd av länsstyrelsen. Länsstyrelsen har också det avgörande ordet beträffande ambitionsnivån för vidare arkeologiska insatser.

Referenser

Castensson, R., 2001. *Göta kanal – en linje genom historien*. Göta kanal – forskning från Linköpings universitet 11. Kartwebben, <http://www.ep.liu.se/ea/gotakanal/2001/011/kartwebben/norsholm.htm>. Linköping.

Castensson, e-post. E-postmeddelande från prof. Reinhold Castensson, Institute for Water and Environmental Studies, Department of Geography, Linköping University, 2007-10-04.

Fördjupning = Fördjupning av översiktsplanen Norsholm. Norrköpings kommun, stadsbyggnadskontoret, planenheten. Samrådshandling november 2006. Norrköping 2006.

Program = Program tillhörande detaljplan för Del av fastigheten Kanaljorden 1:1 med närområde (Norsholms kanalområde) inom Norsholm i Norrköping. Norrköpings kommun, stadsbyggnadskontoret, planenheten. Samrådshandling juni 2007, Dnr SPN-561/2006. Norrköping 2007.

Historiska kartor

1691, arealavmätning (05-KIM-01).

1818, arealavmätning (05-KIM-51).

1868–77, häradsekonomisk kartan (Skärkind J112-55-25).

1947, ekonomiska kartan (Norsholm J133-8G7b49)

Administrativa uppgifter

Arkeologikonsults projektnummer: 2168

Uppdragsgivare: Norrköpings kommun

Norrköpings kommuns diarienummer: SPN-561/2007

Typ av undersökning: Frivillig arkeologisk utredning, steg 1

Utförandetid: 20/9–4/10 2007

Socken: Kimstads sn

Kommun: Norrköping

Landskap: Östergötland

Län: Östergötland

Fastigheter: Norsholm 1:1 m.fl.; Norsholm

Projektledning: Svante Norr

Fältarbete: Svante Norr

Planer och kartor: Medea Huuva, Svante Norr

Bildbehandling och layout: Svante Norr

Rapportansvarig: Svante Norr

Arkeologikonsult   Tel 08-590 840 41
Box 466   Fax 08-590 725 41
194 04 Upplands Väsby   www.arkeologikonsult.se

